

... рік, середина літа. Ось уже двадцять шість днів як оточене місто Учтурфан — одне з міст на теренах Кашгару. Близько тридцяти тисяч китайських вояків і десяти тисяч калмицьких бусурманів на чолі з лютим проводирем на ймення Чі Лінг, вчинивши в навколишніх селах безжальну (аж до дітовбивства!) різанину, оточила місто. Воно було неприступним. На віддалі гарматного пострілу від нього в трьох різних місцях отаборилися нападники, а їхні піші й кінні дозорці шастали довкола вдень і вночі. Протягом дня, аби розбити кашгарські ворота й уможливити напад, на місто було спрямовано п'ять гарматних залпів. Ядра з двох гармат, сягнувши міста, вбили чимало мусульман. Аби якось сповістити про себе в Кашгарі, дізнатися, що діється довкола, часом з міста вислизали гінці, та, неспроможні прокрастись крізь вороже оточення, потрапляли до рук дозорців. Їх негайно провадили до Чі Лінга на допит. Та хоч би як їх не мордували, аби дізнатися про становище в місті, вони ні пари з вуст, і тоді їх люто вбивали, а їхні голови, настромлені на списи, виставляли так, щоб з фортеці було видно. Це страшенно гнітило обложених мусульман, які все сподівалися на підмогу з Кашгару. Невже весь Кашгар, як оце Учтурфан, опинився в китайській облозі? Невідомість діймала всіх. Жодної вістки. Мусульмани б одважно кинулися в бій, та потерпали як від браку гармат, так і від того, що, не діждавшись підмоги, загинуть або з голоду (бо ж харчів зрештою не стане), або від китайською клинка.

На двадцять сьомий день облоги Чі Лінг, піднісши білі прапори, й припинивши стрілянину, направив свого посланця до міста. Той наблизився до мурів зі словами "Повернуся за відповіддю завтра", прив'язав до каменя листа й перекинув на той бік твердині. Вгорі керівник взяв листа й передав його міському старшині Аладжі-беку. Багато нетерплячих довідатися про зміст листа прийшли до дому Аладжі-бека. Та Аладжа-бек відніс листа муллі шейху Іззету-Аті. Люди зібралися й біля теккіє, чоловічого монастиря. Іззет-Ата прочитав листа й наказав скликати на раду вчених, емірів та інших поважних людей міста. При тому звернувся до мусульман, що зібралися біля текіє:

— Сини мої, заспокойтесь. Не слід сподіватися хороших новин від ворога, цей лист зухвалий. У вас немає ліпшого друга, ніж ваша віра й ваш меч... Ми неодмінно переможемо, вертайтесь, пильуйте мури... Після наради я розкрию зміст листа й сповіщу вам про нашу відповідь ворогу.

Поважному зібранню, меджлісу, стало відомо, що Чі Лінг пропонує в листі не пізніше, як за двадцять чотири години, здатися й відплатитися за провину десятьма тисячами, тоді всі будуть помилувані, а ні, то він візьме місто і вчинить нещадну різанину. Всі поникли в задумі. Як бути? Запитання Іззета-Ати ("Друзі, що діяти?") зависло в мовчанні...

Світлицю, де проходила нарада, від сусідньої кімнати відділяла замість дверей шовкова запона. Там була і все чула зовсім юна (їй ще й сімнадцяти не було) Гульджемал, єдина донька шейха Іззета-Ати. Та заклопотана приготуванням чаю для присутніх, вона вже ніби не чула дальших розмов про війну й тривоги міста.

Нарада тривала декілька годин, кожен висловлював свою думку, врешті більшість прийняла пропозицію Чі Лінга здати місто. З огляду на те, що вістки про їхнє становище так нікуди й не дійшли, запаси харчів тануть на очах і дати відсіч нападникам немає змоги, тож діти їхні однак на краю загибелі, переважила думка здатися на милість ворога й відкупитись. Проте Іззет-Ата й міський старшина Аладжа-бек та ще декілька поважних військовиків не радили коритися ворогові, наполягали на відмові Чі Лінгу. Коли вже було зрозуміло, що більшість за те, щоб здати місто, Гульджемал, прикривши голову, увійшла до світлиці, де відбувалася нарада. Всі здивовано глянули на дівчину.

Чемно й лагідно, а водночас твердо й рішуче Гульджемал звернулася до присутніх:

— Шановні добродії, не вважайте ганьбою мою появу серед вас, хоч, може, моє місце й на кухні біля казана. Я з'явилась тут, на військовій раді, бо нині не буденний час, особливий. Може, це наш судний день.

Всі з напруженою увагою слухали дівчину, і вона вела мову далі:

— Так, це судний день нашого Учтурфана. Ми всі спільно маємо шукати виходу, поки жорстокий ворог не заопікувався нашими чоловіками і жінками, дорослими й дітьми... Коли зводиться великий дім, годяться й тріски. Такі як я... Як я розумію, висока рада ладна здатися, мовляв китайці будуть милостиві... Чи в тому певність? Згадайте, що сталося тридцятиліття тому в Яркенті? Згадайте, яку милість явив тоді ворог — взяв у полон мусульман, познущався над дівчатами. Не відомо, чи прийде підмога з Кашгару... Не відомо... І впавши у відчай, ми силкуємось врятувати собі життя. Але який сенс у такому порятунку? Для того власними руками накладаємо на себе ярмо неволі, аби щодня ходити, понуривши голову, з простягнутою рукою, аби, не розгинаючи спини, задарма працювати, аби з наших дітей глузувати? Ви хочете ввіритися лютим катам? Певно, ліпше, добродії, рятувати не голову й тіло, а душу й домогтися спокою й слави... Я не з тих, що здаються! Сподіваюся батько не заперечить! Я піду крізь оточення до Кашкару, а, як треба, то й далі, аби сповістити про наше становище й повернутися з відповіддю, а, може, й з підмогою... Тату, ти ніжно плекав мене, не дозволяючи нікому й пальцем торкнутися твою доню Гульджемал. Невже ж хочеш бачити її рабинею в Китаї? Чи не ліпше, як пити кумис або й хлебтати горілку, ганебно догоджаючи ворогові, мужньо віддати в жертву чисту й незаплямовану душу? Товариство, не здавайтесь! Адже ж харчів у нас вистачить ще на шістдесят-сімдесят днів і місто наше для ворога неприступне... Що ж іще може статися завтра?... У нас попереду сімдесят днів. З божою милістю я доберуся до Кашгару.

Скінчивши мову, Гульджемал висмикнула з кишені ножа, підтяла під корінь своє оксамитове, довге аж до п'ят волосся й покинула зібрання. Шейх, батько дівчини, і всі присутні були вражені її героїчною рішучістю, гідною бути прикладом для інших. Аладжа-бек перший отямився й мовив:

— Яка дівчина!... Її в вустах промовляє сам Господь. Ця дівчина... ні, ця левиця зможе звільнити нас від ворога! Ворог волів до ранку почути нашу відповідь — я негайно сповіщу йому нашу відмову. В Учтурфані немає мусульман, які хотіли б здатись! Ліпше десять разів пожертвувати душею, аніж хоч раз голову схилити перед китайцем. Усі погодились:

— Авжеж, так і відповімо!

Ухвалу обнародували. Всі були ладні терпіти та оборонятись.

Гульджемал знов з'явилась, як ще рада не розійшлася, й мовила:

— Товариство, хай береже вас Всевишній! За кілька днів я рушу в путь. Якщо через три дні китайці не покажуть вам мою голову на списі, значить я прорвалася.

Іззет-Ата, почувши ці доньчині слова, не втримав і втратив тяму.

* * *

Гульджемал була єдиною донькою шейха Іззета-Ати, тож уся його ласка призначалась їй, і вона зростала дуже пещеною. Свого будь-якого прохання вона ніколи не висловлювала двічі, батько їй все дозволяв. Сина в нього не було, тож дівчина прилучалася й до хлоп'ячого виховання, надто до освіти. Гульджемал добре вивчилася читати й писати, виявляла схильності до наук. Знала не лише турецьку, а й арабську та перську мови, любила читати напам'ять перські газелі. За три роки до події нашої померла її ненька, й тоді всі господарські клопоти лягли на неї. Ще при житті матері Гульджемал не знала ні в чому обмежень, а потім тим більше. Розважаючись влітку в саду, Гульджемал повсякчас їздила верхи, стріляла з лука й рушниці, настільки вправно, що могла підстрелити пташку на льоту. Отак вправляючись в просторому тінистому саду, дівчина зміцнила ноги й руки. Вона була зовсім не схожа на тих, що не залишають порога свого дому, кволих кокеток, що ледве тримаються на

ногах. Вона не вигукувала страшне "ой", уgliedівши перед собою горобця, чи "ах", помітивши якусь комашку. А побачивши злодія, що прокрався в сад, вона, подібно чоловікові, могла взяти до рук лука чи рушницю, аби той начувався. Її рука набула такої міці, що здатна була повіддям закривавити коневі писок (так писки коней кривавляться, коли вони тягнуть на берег корабель). Та коли вона брала до своїх білих чарівних рук саз і з вуст її линули газелі, то хіба що глухий міг би не розчулитись. А як вона вміла гаптувати! Її килимки для намазу годилися б у подарунок самому шаху.

Коли батько її виїздив на кінну прогулянку, Гульджемал теж сідала на коня й рушала слідом. Перехожі ще здалеку відступались. Лунало "їду дівчата!" і в тому вчувалось — "Постороніться!". Всі давали дорогу, навіть не сміючи глянути їй в обличчя. А коли б і глянули, нічого б не побачили, бо воно було прикрите.

Вона любила свою англійську рушницю. Це батько привіз їй з Бомбея, коли вертався з паломництва. Хоч батько її не був мисливцем та стрільцем, все ж путь із Індії до Кашгару в Учтурфан пролягала через високі гори й суворі пустелі, що таїли чимало небезпек. Гульджемал вподобала цю рушницю. Вона давала змогу потрапити в ціль з віддалі тисячі двохсот кроків, при тім була дуже легка порівняно з рушницями старих зразків, що виготовлялися в Кашгарі й Китаї, здавалася іграшковою. Батько, що мрія про сина, заохочував це захоплення доньки, й поступово Гульджемал стала справжнім снайпером.

Серед подарунків, привезених батьком з паломництва, були ще бінокль та компас. Дівчина їх швидко освоїла. У дворі для неї було споруджено високу вежу. З вежі в бінокль вона спостерігала довкілля й помічала подорожніх чи близьких гостей. Учні та гості шейха завжди були задоволені частуванням Гульджемал. Кожен служник, навчений Гульджемал, бездоганно виконував свою роботу. Ясна річ, з огляду на значне батькове багатство багато-хто мріяв про Гульджемал, але тільки мріяв, розуміючи, що жених має нічим не поступатися нареченій. За рекомендацією її тітки дехто зважувався робити в цьому напрямку якісь

кроки. Але дівчина не поспішала погоджуватись: "Ну що ж, хай спробує, коли зможе". Тому все лишалася незаміжньою. І справді, не всякому до снаги була ця напрочуд метка мисливиця, ця дівчина, спритна, мов канатоходець, освічена, мов який мула, окрилена, як поет.

Після того, що сталося в домі шейха Іззета-Ати, люд Учтурфана ще з більшим завзяттям взявся за оборонну працю. Вдень і вночі, де необхідно, провадився ремонт укріплень. Навіть жінки не цуралися цієї роботи, носили воду й місили розчин. В кого які були харчі — бралися на облік і розподілялися за потребою. Багаті ділилися своїми припасами, передавали їх міському старшині Аладжі-беку. Сміливість і відвага Гульджемал-ханум стала прикладом для всіх і ніхто навіть не думав скорятися ворогу. Китайці ж продовжували натиск, обстрілювали з гармат місто та його укріплення. Але це не могло заподіяти особливої шкоди. Було зрозуміло, що їм не взяти Учтурфан, поки не скінчаться харчі. Тож іще жевріла надія на підмогу.

Якби китайці здобули місто або ж змусили мешканців здати його, вони в будь-якому випадку вчинили б суцільну різанину. Тямлячи це, мусульманський люд об'єднався в праці для за оборони.

Незважаючи на батькові сльози Гульджемал-ханум готувалася до небезпечної мандрівки. Обмірковуючи всілякі вигадки й пристосування задля успішного проникнення крізь оточення, Арслан-киз не раз протягом дня підіймалась на напівзруйнований мінарет теккіє й вивчала становище ворога. Тут їй ставав у пригоді чудовий бінокль. За його допомогою вона вивчала кожен порух ворога та обирала свій майбутній шлях. Думаючи про свій похід, спостерігала, з якого боку більше дозорців. Вирішивши неодмінно дістатися до Кашару й привести підмогу, не соромилася звергатися за порадами до провідника каравану — керван-баші, що перебував у місті, та до бувалих мандрівців — дервішів. До всіх, що тоді відвідували Арслан-киз, ставилися як до героїв. Від такої самовідданості дівчини в чоловіків зникали рештки страху. Усі тільки й говорили про відвагу Гульджемал. Та ніхто не уявляв, як вона пробереться крізь вороже оточення.

* * *

Окрім англійської старовинної рушниці Гульджемал озброїлася також мечем та револьвером, приготувала вирощеного батьком коня, що звався Туркмен. На сьому ніч після високої наради дівчина запросила до теккіє декого з родичів і друзів, аби попрощатися. Дивно, але всі були ніби зачаровані рішучістю дівчини, тож навіть не плакали, відчували себе наче на весіллі. Ніхто не сумнівався, що ця відважна мусульманка буде під обороною Аллаха, всі втішно спостерігали, як завершує свої приготування Арслан-киз. Лише сльози Іззета-Ати поволі стікали з очей і ховалися в його білосніжній бороді. Опівночі Гульджемал, попрощавшись з жінками, вбралась у чоловічий одяг та обладунок. Подякувавши всім, сказавши "Вірте в Бога!", вона перевірила упряж Туркмена й скочила на коня. Старшина міста Аладжа-бек на своєму коні рушив з нею, вони разом залишили двір теккіє. Гості лишилися заспокоювати Іззета-Ату.

Аладжа-бек та Гульджемал-ханум подалися до головної брами міста. Дорога від цієї брами вела не до Кашгару, а просто до китайців. Але дівчина вирішила вийти саме тут. Кінські копита були огорнуті тканиною й повстю, тож верхівці тихо й непомітно пробралися до брами. Як і передбачалось, їх ніхто не угледів. Але ж хто знає, чи не вештаються містом ворожі попихачі. Відомо ж бо, скрізь є людці, ладні за гріш продати вітчизну. Ніч була темна. Якраз до речі. Лишень підїхали до брами, Аладжа-бек наказав привідчинити одне крило. Потім, обійнявши голову Туркмена, кілька разів поцілував її, сподіваючись, що, може, цій тварині вдасться врятувати дівчину від ворога. З душевним трепетом він ввіряв коневі його вершницю. Тим часом Гульджемал-ханум, передавши Аладжі-бекові записку й мовивши "О Боже!" рушила вперед. Дівчина потонула в морі пітьми, крило брами знов міцно зачинилося. Аладжа-бек, ще трохи постоявши, сховав записку за пазухою, й подався обходити вартових при брамах та укріпленнях. Обійшовши все, віддавши належні накази и поради, аж під ранок повернувся додому.

Дещо віддалившись від брами, Арслан-киз оглянулася на міські мури. При згадці про залишених там батька й рідню її серце тьохнуло, та вона

вмить опанувала себе й рушила далі. Праворуч битого шляху, що вів до китайців, за три кілометри від міста було величезне болото, що займало близько сотні гектарів. Серед цього болота була вузька стежина, якою однак можна було не лише пройти пішки, а й проїхати конем. Віз чи караван змушені були йти в обхід. Довкола розрослися молоді вербові хащі. Арслан-киз направила повіддя в бік болота.

Праворуч згаданої стежини вздовж арика чатувало чимало дозорців, які також були скрізь довкола болота, надто в тих місцях, де можна було пройти конем. І все ж основна увага ворога, як добре знала Арслан-киз, була прикута не до цих місць, а до протилежного боку, де відкривалися простори на Кашгар. Як пощастить пробратися крізь вороже оточення, доведеться кілометрів з двадцять огинати його, аби дістатися кашгарського шляху. А з кашгарської брами можна було просто потрапити не лише на цей шлях, а й у лабеті ворога. Все це зваживши, кмітлива Гульджемал-ханум опинилася неподалік від болотяної стежки. Вона тихцем, часом сторожко спиняючись, дійшла сюди. Біля стежини неодмінно мали бути декілька китайських бійців. Слід було або прокрастися непоміченою, або ж убити їх. Коли до болота лишалося менше кілометра, вона спішилася й, надівши коневі на голову мішок, прив'язала його до верби. Взяла до рук рушницю й, пригнувшись, прокралась до стежини. З певної віддалі вона угледіла якусь тінь, темнішу пільми. Це були обриси куреня дозорців, складеного чи то з якогось лахміття, чи то з вербового гілля. Поруч гойднулися що дві невеличкі тіні. Стало зрозуміло, що то коні. Отже й дозорців двоє. З куреня хтось вийшов. Припавши до землі, Арслан-киз пильно стежила за ворогами. Вартовий згідно з військовим статутом просурмив, потім у курені спалах рушничного пострілу явив ще одну постать. Китайці, посурмивши й пострілявши, цілком викривши себе, сховалися у своєму прихистку. Вони й не підозрювали, що палкі очі Гульджемал встигли належно вивчити їхнє становище. Знов запала тиша. Стало ще темніше.

Арслан-киз, занурена в думки, повернулася до коня й, не знімаючи мішка з його голови, повела до стежини. В ярузі ще раз перевірила упряж, зняла з копит повсть і тканину, прислухалась. З куреня долинули

голоси, отже ворог не спить! Тож їй не вдасться прокрастися непомітно, треба вбивати, до того ж одним пострілом обох. Постріл не стривожить інших вартових, бо нічна стрілянина для китайців річ звична. Але вбити одного — наражатися на ризик: другий може зникнути в пільмі й сповістити іншим дозорцям, затаєним у хащах. Тоді погоня неминуха. Все зваживши, Гульджемал вирішила чекати. До ночівлі дозорців було близько ста п'ятдесяти аршинів. Там почали розводити вогонь, врешті стало зрозуміло, що збираються пити чай. Арслан-киз чудово бачила ворога, тримала його на мушці, та все не могла влучити слушної миті. Коли вона, цілячись, вибирала зручнішу позицію, тварина, наступивши на суху гілку, злякалася й наробила чимало шуму...

Один з дозорців, зачувши шум, потягся за рушницею и мимоволі прихилився до свого товариша. Арслан-киз давно чекала саме такої нагоди, за якусь мить англійська куля пройшла крізь гілля куреня й прошила обох ворогів. Один з них, не встигши зойкнути, тут же віддав Богові душу, другий, тяжко поранений, бився в конвульсіях. Гульджемал, глянувши на них, перезарядила рушницю, погладила коня й повела далі. Сторожко, аби не стикнутися з іншими дозорцями, уникаючи світла, що йшло від куреня, вона щезла в нічній пільмі. Озирнувшись довкола, прислухалась і упевнившись, що все спокійно, вона скочила на Туркмена й помчала. Вранці вона вже була далеко від Учтурфана й ворожого оточення.

* * *

Східний Туркестан розділився на дві частини, на так звані Старе Місто й Нове місто. У Старому Місті мешкає мусульманське населення, а в Новому — китайські солдати й чиновники. Частина населення Нового Міста — дунганці, родом і мовою китайці, що прийняли іслам. Дунганці, оголосивши революцію у внутрішніх землях Китаю, наробивши там переполоху, підняли бунт і в Кашгарі та Кульджі, прагнучи звільнитися від китайської тиранії. В той час як повсталі мусульмани, подолавши на значному обширі китайських вояків, узяли владу до своїх рук, китайці довкола Учтурфана зосередили чималі сили й оточили місто. А в Кашгарі

навпаки — мусульмани блокували китайців, що перебували в Новому Місті. Китайці не зважувались лишати Нове Місто, аби знову ширити й утверджувати свою владу над мусульманським населенням. Проте й мусульмани не були спроможні взяти фортецю й остаточно прогнати ворога. Отак і жили, стежачи одне за одним й остерігаючись одне одного. Мусульман спиняли китайські гармати. Та ще більшою мірою хитрі базікання китайських проводирів. Ті лякали населення, мовляв з Китаю от-от надійде велике військо, та обіцяли всім, хто прихилиться до них, усілякі благоденства й привілеї, до того ж за допомогою грошей і щедрих дарунків переманювали на свій бік вчених та військових старшин Старого Міста. Відтак мешканці Кашгару розділилися на дві партії — одна вважала за ліпше дружити з китайським військом і зносити його владу, друга заохочувала до взяття фортеці й вигнання китайців. На чолі першої партії міський старшина Таштімур-бек та головний суддя, в другій всім заправляли інші судді, керівники медресе та ще деякі поважні особи. Позаяк основна влада в місті, а також військо і зброя були в руках Таштімур-бека, перша партія мала більшу силу й бездіяльно марнувала час.

Час подій нашої оповіді — це час Кокандського ханства, де правили хаджі — праведники, нащадки самого пророка. Коканду мав підкорятися й Кашгар. Тож кашгарський люд, вчинивши заколот, послав кокандському хаджі листа з проханням про допомогу. Відповідь з Коканда про те, що сам хаджа от-от прибуде з військом та гарматами, також стримували кашгарців від рішучого нападу на Нове Місто. Утримувались від рішучих дій також курці й торгівці, які проте, підтримуючи з Кокандом ділові стосунки, ставали в пригоді як посильні.

Таштімур-бек і головний суддя, що прихилилися до китайських правителів, не схвалювали бунту кашгарців. Вони розуміли, що при встановленні Ісламського правління, за якого до влади прийде хан, зміниться їхнє становище. Хоч у глибині душі вони, може, й неприязно ставилися до китайського воєначальника, все ж і не думали відмовлятися від його дарунків. Якби мусульмани збагнули, в чім тут річ, то об'єдналися б, напали б на Нове місто, і у ворога забракло б сил їм

протистояти. Китайців рятували лиш підступні хитрощі їхнього проводиря.

Вже давно не було війни, та місто щодня, щогодини перебувало під страхом. Брами зачинені, на укріпленнях — повсякчас вартові. Для прибульців та від'їжджаючих лиш двічі на день відчинялись ворота. Мусульмани, що перебували в Новому місті, боялися китайців. Китайці ж боялися мешканців Старого Міста.

Саме таким застала Кашгар героїня нашої оповіді Гульджемал-ханум. У неї був лист, підписаний її батьком та Аладжою-беком, для другого судді Нуреддіна-хаджи. Опинившись в місті вона відразу поспішила передати листа. Вона розповіла Нуреддіну-хаджи про становище в Учтурфані. Поважний добродій навіть не здогадався, що юний гість — дівчина. Про це в листі не йшлося. Господар частував Гульджемал чаєм та наїдками, коня відвели в стайню. Потім було скликано раду; на яку з'явилося духовенство та інші впливові достойники. Рада була відкритою, Гульджемал побажала здоров'я всім присутнім, розповіла про скруту в Учтурфан, попрохала заради Господа поквартитися з підмогою. На зібранні з'ясувалося, що поки не буде взяте Нове Місто й кашгарці це розберуться з тутешніми китайцями, не вдасться послати бійців до Учтурфана, бо ж тут у самих не певне становище. А напад на Нове Місто впливові добродії вважали недоцільним, поки не прибуде з Коканда сам хаджа зі своїм військом. Позаяк же на допомогу з Коканда сподівалися не раніше як за місяць або й сорок днів, стало ясно, що учтурфанці найближчим часом не дочекаються підтримки. Коли б Таштімур-бек зважився, то може, вдалося б швидше подолати китайців. Але цьому хапузі поки-що вдається стримувати кашгарський люд.

Від нестерпної печалі очі Гільджемал сповнилися гіркими слізьми, та вона все ж не впадала у відчай і, не бажаючи коритися лихій долі, вирішила зустрітися з Таштімуром та головним суддею. Учтурфанського посланця згодився супроводжувати добродій Нуреддін. Головний суддя гостинно прийняв прибулих, але все ж не дав певної відповіді, посилаючись на складність становища. Тоді Аслан-киз подалась до

Таштімур-бека. Це був високий гладкий здоровань. Сам ум'явши цілого барана й вихлебтавши цілий самовар чаю, він жодного ласкавого слова не сказав гостю з Учтурфана. Як і головний суддя, він вів мову про складність становища, про силу ворога й порадив дождатися помочі з Коканда. Щоправда запропонував гостю халат і місце для відпочинку у себе в дворі, а коня звелів одвести в стайню. "Відпочинь трохи, синку, та й скотина хай оддише... Сподіваймось на Бога" — сказавши це, дав зрозуміти, що розмова скінчена. Потім пішов додому до судді Нуреддіна. Арслан-киз лишилася сама й задумалась.

Пробувши в Каш гарі два дні, Гульджемал побачила, що тутешній люд не згуртований і навіть не прагне цього. Дунганці, мусульмани, що перебували серед китайців, навіть не підозрювали, як їх цілеспрямовано обробляють, жили в постійному стресі, а їхні верховоди, як і кашгарські вельможі, були підкуплені.

Гульджемал вирішила неодмінно змусити міського старшину Таштімур-бека виявити мужність або зганьбити його з тим, щоб у будь-якому разі підвладна йому зброя послужила мусульманам. Мало сказати, що вона жила цими думками, вона ними палала. Адже коли чекати на поміч з Коканда, то Нове Місто ще довго триматиметься й Учтурфан, марно сподіваючись на прихід дружнього війська, буде знищений. Не інакше. Як свідчать численні приклади з історії правління китайців, вони завжди знищували непокірних. Про це думала Гульджемал, і волосся її ставало дибою, а серце обливалося кров'ю. Та все ж, покладаючись на Бога, вона не втрачала мужності й розсудливості.

З розмов та відгуків на базарі вона зрозуміла, що очолити обіцяну військову допомогу кашгарцям має людина на ім'я Якуб-бек, на яку тут покладають велику надії. Коли зважити на прислів'я "Герой героя бачить здала", то стане зрозумілим прагнення дівчини дізнатися про цього кокандського Якуб-бека якомога більше. Вона шукала на базарі когось, хто міг би сповісти щось більш-менш певне про нього. І зрештою знайшла. Це був кипчак на ймення Сарибаш Алі Бахадир. Він, як виявилось, родом з Маргелана і є прихильником Якуб-бека, котрий, за

його словами, зібрав уже сорок тисяч вояків, озброєних російськими рушницями. Це дуже втішило Гульджемал.

Без сумніву, у Якуб-бека є посланці, яких той направив до Кашгару, аби обнадіяти місцевий люд. Один з них — Сарибаш Алі Бахадир. Та нашій хоробрій дівчині цього замало. Дізнавшись, що Сарибаш Алі Бахадир невдовзі повертається в місто Уш, вона вирішила через нього передати Якуб-бекові листа й дістала запевнення, що послання буде передане якнайшвидше. Співрозмовник Гульджемал був вражений палкою й водночас розважливою мовою цього юнака, що стрівся йому. Арслан-киз написала розлогого листа про становище в Учтерфані й Кашгарі, про хитрощі китайців, про те, що кашгарцям бракує відваги, аби поквитатися з ними, а ще більше їм в тому заважає невігластво, умисно примножувань деякими можновладцями й вищим духовенством, які злочинно гають дорогоцінний час, тож якби вдалося з божою поміччю позбавити влади Таштімур-бека, це дало б змогу пришвидшити приготування до захоплення Нового Міста, а також прибуття допомоги в Кашгар.

Гульджемал сподівалася, що дізнавшись про реальний стан речей, Якуб-бек поквепиться до Кашгару. При тім вона розуміла, що дізнатися про реальний стан речей — це лише пів діла. Між Кашгаром і Кокандом високі гори, засніжені перевали, і війську швидко пройти цей шлях не вдасться. Вона міркувала, як ліпше використати місцеві сили й можливості ще до прибуття Якуб-бека. День у день становище гіршало. Адже китайці, захопивши Учтурфан, відправлять частину війська до Кашгару і тоді спільно з затаєним у Новому Місті ворогом зможуть накоїти лиха. Слід було завадити цьому.

* * *

Якось увечері один із Таштімур-бекових прислужників запросив Арслан-киз на чай і всіляко догоджав гостеві: "Ми бачили багато молодців, але такого хороброго, як ви, бачимо вперше!". Нахваляючи чай

і свого співрозмовника, Гульджемал ввічливо кивнула на його фразу "Я теж схильний до героїчних вчинків" і запитала:

— Молодець, брате. Що ж ти таке вчинив?

Той зопалу сповістив, що за наказом Таштімур-бека не раз їздив у Нове Місто до китайського воєначальника, ось і минулого вечора привіз дарунки для бека, і чай, що вони його оце п'ють, з тих же дарунків.

Дівчині відразу ж перестав смакувати той чай. Ще трохи погомонівши, вона пішла до відведених їй покоїв. Отака неприкрита зрада Таштімур-бека змусила її замислитися над своїм становищем. Згадалося, що повсякчас на базарі вона наштовхувалась на одного з бекових слуг, який отже стежив за нею. Це свідчило про нечувану ницість і підлість бека. Зваживши, що кінь її в бековій стайні, вона розлютилася від думки, що потрапила в пастку. Вранці вона знов звернулась до бека з рішучим проханням дати чітку відповідь щодо сприяння Учтурфану, але й цього разу не почула нічого певного.

Відтоді як Гульджемал прибула до Кашгару, тут тільки й мови було, що про завзятого молодика з Учтурфана. Схильна до перебільшень базарна юрма повнилася чутками: "Учтурфанці, розбивши ворога, йдуть на Нове Місто!" або ж "Молодик з Учтурфана, напавши на китайців, враз відітнув сорок голів!" Так чи інакше, добра слава про нашого "молодика" ширилася серед люду.

Простолюду нічого не лишалося, як втішати себе отакими казками. За кількасот літ китайської тиранії позбавлені права голосу мусульмани дійшли мало не до стану худоби. Хабарництво й цинічна безкарність обраних мусульманами чиновників довели населення до відчаю. Нещасні люди були переконані, що вже ніколи не скинуться китайської тиранії, як і зажерливості мусульманських можновладців, боялися підняти очі, аби глянути на світ. Вони тільки й думали щодня, як заробити собі на кусень хліба.

Аби збудити цей упосліджений бідовий люд, потрібні були неабиякі завзяття й відвага. З'являлися сміливці з Коканда, траплялися, відчайдухи й в Кашгарі, які намарне силкувалися підняти народ на боротьбу. Вони змушені були тікати в Коканд, а ні, то страчувалися китайцями. На найменший непослух ворог відповідав численними вбивствами, вирізав навіть цілі міста, нещадно грабував мусульманське населення. Тож зрозуміло, що в простих кашгарців були опущені руки. Вони вже ні на що не сподівалися. А можновладці були байдужі до долі Кашгару.

Усе це виразно збагнула Гульджемал-ханум. Зрозумівши, що покладатися на міського старшину Таштімур-бека — річ марна, вона намірилася переконати місцевий люд у тім, що порятунок Учтурфана невіддільний від відродження Кашгару, з якого слід вигнати китайців, захопивши Нове Місто. Лише в рішучому подоланні ворога запорука змін на краще.

Була п'ятниця. На базарі й на вулицях людно. За традицією цього дня оживлялися лазні. Особливо завдяки жінкам. Майже всі жінки міста в п'ятницю йшли до лазні, аби не тільки помитися, а й обмінятися новинами за тиждень, поспілкуватися, похвалитися обновами. Після лазні жінки поверталися додому, задоволені обізнаністю з найсвіжішими чутками. Тож не уявляли собі п'ятниці без лазні. Помившись, неодмінно збиралися за чаєм.

Гульджемал, убравшись і, як і належить джигіту, озброївшись мечем та пістолетами, пішла на базар. Після тривалої прогулянки, подалась в одну з найбільших та найрозкішніших лазень. Помітивши за собою слугу Таштімур-бека, рвучко обернулась до нього:

— Гей ти, ще довго отак ітимеш назирці за мною, мов шпигун?

Знічений слуга відповів:

— Таж нині п'ятниця, пане, от я собі й прогулююся базаром.

— Тоді відчепись від мене й вертайся додому. Й передай своєму господарю, аби прислав мені новий одяг, я збираюся в лазню, поквапся...

— Але ж, пане, це жіноча лазня...

— А тобі яке діло?.. Тим ліпше, що жіноча! Попарюся з насолодою... Йди й принеси одяг! Чого стоїш, як вкопаний?

І Гульджемал увійшла в двері лазні.

Побачивши таке, слуга й інші люди, не вірячи своїм очам, стояли ошалені.

Прийшовши до тями, слуга метнувся сповістити про все господарю. Решта очевидців, повідомляючи, що до жіночої лазні зайшов чоловік, зібрали довкола себе юрбу. За пів години чутка поширилася по базарах і вразила не одну тисячу. Розлючені мусульмани оточили лазню. Майдан і навколишні чайні були щільно залюднені. Зусібіч долинали: "Це щось нечуване" Що за поганець? Доповіли про це судді? Цей молодик з Учтурфана он який відважний..." В юрбі було чимало вкрай занепокоєних. Адже їхні дружини були саме в цій лазні. Але ніхто не зважувався на якісь дії. Пославши гінців, чекали на суддю й стражника... І от один за одним до лазні прибули судді, аксакали, навіть сам Таштімур-бек прискакав зі своїми озброєними служниками. Трохи порадившись, вирішили направити до дверей одного дідугана, щоб той викликав юнака. А в разі непослуху пригрозив найстрашнішою карою.

Юрба, мов бараняче стадо, товкалася й гула, мов бджолиний рій. Час від часу між вершниками й пішими зчинялися сварки й колотнечі. Старий підійшов до дверей лазні й гучно промовив те, що йому доручили. За дверима залунали жіночі голоси: "В лазні немає чоловіків, сюди не заходив жоден чоловік... Хоч і сталася дивина... Зачекайте".

* * *

Відповідь з лазні ошелешено передавалася з вуст в уста. Тим часом залишимо чи не десятитисячну юрбу стояти спантеличено в прагненні збагнути почуте й побачимо, що відбувалося в самій лазні.

Арслан-киз, як тільки зайшла в двері, підперла їх грубим патином. У дворі лазні нікого не було. Вона швидко зайшла до лазні й почала роздягатися... В просторому залі деякі мусульманки роздягалися, а деякі вже одягалися. Раптом без тіні зніяковіння зайшов чоловік. Побачивши його, жінки заойкали та заайкали й не знали, куди подітися від сорому. Деякі так оголені й стояли... Арслан-киз роздяглася, і враз явилось її білосніжне тіло, ніжна шия і груди. Спостерігаючи це перевтілення юнака, жінки ще більше зчудувалися. Вони не вірили своїм очам. Спершу зайшов озброєний джигіт, а тепер він постав такою кралею. Від думки, що зараз іще щось станеться, їх кидало то в жар, то в холод.

Господиня лазні, як і всі, була вражена. Хоч вона вже бачила, що юнак — це дівчина, але наблизитись не зважувалася. Тоді Гульджемал звернулася до неї:

— Підійдіть, бабусю, не бійтесь... Я така ж мусульманка, як ви... Я дівчина. Лише волосся коротке, а все інше таке ж, як у всіх тут... Підійдіть, бабуню, дайте чим намаститися.

Почувши слова дівчини, всі швидко заспокоїлись. Бабуся таки насмілилася, наблизилася до дівчини і, пильно розгледівши її, розвіяла всякі сумніви:

— Ой господи, що це? Це справді не чоловік, не бійтесь.

Всі заспокоїлися, та все ж примовляли:

— Господи, що це?

— Бабусю, дайте чим намаститися... Усьому є пояснення, своя причина. Майте терпіння, я все поясню. Господи, дай терпіння мусульманам, — казала Гульдежмал.

Дехто з жінок, заспокоївшись, прикрилися й підійшли, розглядаючи її.

Тим часом і зовні долинули схвильовані вигуки.

— Бабусю, — мовила Гульджемал, — це мене бачили, коли я сюди заходила. Всі були перелякані й здивовані... Треба піти й, не відчиняючи дверей, заспокоїти, їх, сказати, що в лазні нема чоловіків, що сталося непорозуміння. Насамперед вам, а потім і їм я все поясню.

І відправила бабусю на переговори. Разом з бабусею пішли ще декілька жінок. Здійнявся гармидер. Юрба ще більше розпалилася. Ось до дверей підійшли Таштімур-бек з головним суддею:

— Гей, хто там?! Відчиніть двері й прикрийтесь... Ми направимо людину, яка схопить негідника.

У відповідь почули:

— Тут немає-того, кого ви хочете схопити. Шановний добродію, заспокойтесь, наберіться терпіння. Ви все дізнаєтесь про цей дивний випадок.

— Кажете, що там немає нікого? Багато-хто бачив, як він заходив! — ніяк не могли за дверима вгамуватись.

В лазні всі жінки оточили Гульджемал. Все прояснила розповідь Арслан-киз. Вона, донька шейха Іззета-Ати в Учтурфана, відвернувши мешканців міста від підкорення ворогу, прибула до Кашгару за допомогою. Жінкам лестило, що серед них була така відважна патріотка, вони її нахваляли, а дехто спльовував, щоб не зурочити.

Дівчина пояснювала жінкам, що не так і важко взяти Нове Місто й вигнати ворога з Кашгару, тим часом міський старшина Таштімур-бек, зрадивши віру й свій народ, злигався з ворогом, ласий до його дарунків та хабарів. Тому приховує правду від народу. Мусульманки були вкрай зворушені почутим. І, розлючені, заходилися клясти Таштімур-бека до сьомого коліна. Всі питали Арслан-киз, що діяти. Обіцяли зібрати своїх братів і піти спільно з ними на ворога. Врешті Арслан-киз, утворивши військовий жіночий загін, вийшла разом з ним з лазні. У дворі лазні наказала всім прикрити голови згідно звичаю і пояснила, що робити далі. Сама ж, убравшись по-жіночому, але лишаючись при зброї й не прикриваючи обличчя, скочила на кам'яний мур і постала перед юрбою, що зібралася на майдані. Арслан-киз, почуваячись цілком впевнено, пройшлася муром і стала над дверима лазні.

— Гей мусульмани, — мовила вона, — відійдіть від дверей. Зараз виходитимуть жінки.

Помовчавши, продовжувала:

— Гей мусульмани, юнак з Учтурфана, що просив у вас допомоги, це я... Донька Іззета-Ати Гульджемал.

Якби оце почався землетрус чи на місто ринули гірські потоки, люди б не були такі вражені, як зараз. Слова дівчини передавалися з вуст в уста, з базару на базар і збуджували бентегу. Тим часом на знак Гульджемал відчинилися двері лазні й жінки, що виходили, гучно промовляли:

— Годі вже... Ця невинна, відважна дівчина-левиця — божя ласка для нас.

Коли трохи стихли голоси, дівчина продовжувала:

— Гей мусульмани, так, мені належить бути з прикритим обличчям... Але тепер особливі дні. Вирішальні. Слід прогнати ворога. Сьогодні немає жінок і чоловіків, є тільки бійці... Може, хтось з вас і боїться тиранів, але сміливців значно більше. Ось ці жінки ладні піти на ворога й захищати вас. В юрбі почулися вигуки: "Молодець, оце справжня відвага!" Тим часом з дверей лазні її літня господиня передала Арслан-киз червоний прапор. Дівчина встромила його в камінний мур. На прапорі красувалося величне слово "Аллах". Цей прапор дівчина заздалегідь принесла до лазні. І прапор, і відвага дівчини справили неабияке враження на людей, запалили віру в їхніх серцях. Арслан-киз, як полководець, як ангел, що зринув з небес, продовжувала:

— Гей мусульмани! Перед цим величним словом на прапорі схиляються світи й епохи. Покайтесь. Просіть у Всевишнього помочі й перемоги. Шануйте Всевишнього... — І гукнула. — Всі на коліна!

Присутні на майдані мусульмани схилились перед прапором, впали на коліна і з плачем стали благати Всевишнього. А за ними так само й ті, що були поза майданом. Арслан-киз співучим голосом прочитала молитву "Текбір", спонукала всіх покаятись і, сказавши "Гаразд підводьтесь!", додала:

— Гей мусульмани! Перед цим іменем і прапором лютий китаєць буде знищений. Вже наступного вечора ми з божою поміччю вчинимо намаз у Новому Місті. Та іще гірший за ворога не в Новому Місті, а серед нас. Це продажний Таштімур-бек, що зрадив і віру, й народ, і наших дітей, прихилився до ворога, відвернув нас від боротьби й слави. А його слуга Ахмед — в цій чорній справі посередник. Це він перевозив від ворога дарунки й хабарі нищо догоджаючи Таштимуру. Хай міським старшиною стане Сулейман-бек.

Всі були вражені словами дівчини, надто Таштімур-бек. Він аж сполотнів. Дехто накинувся на Ахмеда, питаючи, скільки разів він їздив у Нове Місто до китайського воєначальника, скільки брав грошей і

дарунків. Розлючений люд напав на Таштімурса і вбив його. Новим старшиною став Сулейман-бек.

Маючи неабиякий вплив на людей, Арслан-киз наказала всім після п'ятничної молитви повернутися на майдан на конях і при зброї. Відійшовши до муру з Сулейман-беком, суддею та іншими поважними особами, дівчина запропонували створити військову раду. Всі визнали пропозицію слушною і одностайно погодились. Гульджемал не сумнівалася в тому, що за таким успішним розвитком справи стоїть милість Всевишнього. Це надавало їй ще більшої певності.

Побачивши, що люд стоїть, ніби зачарований, і не розходиться, сказала:

— Йдіть і готуйтеся. Після молитви приїздіть на конях, ми поїдемо назустріч перемозі.

Люди розходилися в піднесеному стані. Ні в кого не було жодного сумніву в перемозі. Ще дві години тому безталанні сіроми, безвольні бідолахи, кашгарці обернулись на відважних вояків.

Прибуття до Кашгару Гульджемал-ханум та її неабияке вміння надихати й згуртовувати люд пов'язувало з її превелебним батьком шейхом Іззетом. А його донька в усіх в очах була як свята.

За наказом Сулейман-бека й Арслан-киз усе майно Таштімурса-бека було конфісковане й передане в казну. У Нове Місто до китайського чиновника було відправлено посланця з листом, у якому містилася вимога добровільно здатися до ранку. Довкола нової міської фортеці було призначено чергувати пішим і кінним дозорцям, яким належало всіх підозрюваних приводити до міського старшини.

Після п'ятничної молитви озброєні люди вийшли на базари й майдани. Місто сповнилося вояками.

Ввіривши правління Сулейман-беку, Арслан-киз взялася до конкретних військових справ. З кожного району міста було взято сто піших або кінних воїнів. Над кожною сотнею було призначено сотника. Кожному було дане певне завдання. Над п'ятьмастами воїнів стояв командир дивізії, над двома дивізіями — тисячник. Всі підпорядковувалися міському старшині Сулейман-бекові.

Таким чином до вечора було зорганізоване двадцятитисячне військо. Були також здійснені різні приготування. На військовій раді була розроблена тактика нападу на Нове Місто, вирішено вранці рушити в похід. Передбачалося атакувати китайців з двох боків. Аби зібрати в навколишніх селах провізію і ще людей, було створено поважну комісію. В усі сторони були розіслані оповісники.

Рано-вранці з кашгарських воріт почали виходити вояки, належно облаштовуючи широку територію. Окремий загін у кількасот бійців виніс півтори сотні драбин для облоги, сотні порожніх мішків, які слід було наповнювати землею й кидати в рів. Тільки-но китайці зауважили рух мусульман, одразу ж почали палити з гармат. Але цілі були недосяжні й ніхто не постраждав. Ця тактика була розрахована на залякування мусульман, у яких не було гармат, але цього разу ніхто не злякався ні гармат, ні ядер.

Разом з військом були Сулейман-бек та Арслан-киз. Гульджемал на своєму Туркмені з червоним прапором в руці. Угледівши, її, бійці гукали: "Їду Арслан-киз!". Вони радо вітали її, сповнюючись усе більшою відвагою. Хоробрість дівчини провіщала перемогу... Арслан-киз, увійшовши в гущу війська, звернулась о всіх:

— Гей молодці, чуєте гуркіт гармат? Знаєте про що вони гуркочуть? "Сьогодні до вечора мусульмани звільнять нас від китайців!" Вони підстрибують від радості, що нарешті перейдуть до мусульман. Та наші гармати — це милість Всевишнього.

Хоробрі слова дівчини, відвага й патріотизм, що променилися в її очах і осявали всіх, перетворили бійців на військо левів.

Напад на ворога цілком заповнив їхні думки. Тим часом з боку Нового Міста на коні примчав посланець, той, що відправлений був до ворога з пропозицією здатися. Наблизившись до Сулейман-бека, він приніс відповідь китайського старшини:

— Їхній правитель, — мовив він, — передав таке: "Китайське військо не задля підкорення бунтівливого населення. А задля втихомирення створене".

Отже ворог не думав здаватись.

Бійці розділилися на дві колони, більшу на чолі з Сулейман-беком і трохи меншу на чолі з Бахадиром Бінбашою, і рушили до визначених теренів Нового Міста. Арслан-киз почала свій газават, приєднавшись до меншої колони, де сподівалась принести більшу користь. В той час, як загін Сулейман-бека прийняв на себе всю силу й лють ворога, малий загін мав намір увірватися з менш захищеного боку.

Хоч ворожі ядра часом і досягали своєї мети, все ж бійці Сулеймана, незважаючи ні на що, вигукуючи "О Аллах!", з драбинами й повними землі мішками швидко дісталися рову, що оточував твердиню китайців. А ті, що лишилися позаду, стріляли по ворогах, що були на високому мурі. Нападники швидко закидали рів мішками й, опинившись біля підніжжя фортеці, прилаштували драбини. Полізли вгору. Дехто поранений падав додолу, дехто щасливо здіймався й скидав додолу ворога. Китайці завзято оборонялися, точилася запекла боротьба... Враз ліворуч вигуки: "О Господь!" Частина ворогів метнулися в той бік. Завдяки цьому мусульман на мурі побільшало. Ворог почав відступати тоді мусульманські вояки спустились у фортецю і відчинили одну з брам. Це дало змогу їхнім силам увірватися всередину. Ворог швидко відходив ліворуч... Значна частина ворожого війська при атаці Сулейман-бека

охороняла протилежний бік муру, зрештою там лишилось небагато вартових. Арслан-киз та ще декілька бійців прокралися через сад до стіни й дівчина на очах у всіх зі своєї англійської рушниці вбила чотирьох китайців. Враз бійці Бахадира Бінбаші, мов леви, здійнялися на мур і за лічені хвилини вже були у фортеці. Це їх несподівані вигуки змусили здригнутися вороже військо.

Стало зрозуміло, що мусульмани перемогли. В одній з казарм було зачинено китайського полководця та ворожих бійців, що не встигла втекти. Їх належало вбити чи взяти в полон. Проте Сулейман-бек вирішив змилюватися і, якщо вони згодяться здатися, обеззброїти й відпустити. З цією звісткою до дверей казарми був направлений посланець. Але він не встиг туди дійти, як все навкруг затремтіло, як при землетрусі, після шаленого вибуху казарму охопило полум'ям і вона злетіла в повітря... Китайці підпалили порохові склади й висадили себе. Програвши бій, вони, аби не здаватися ворогу, вирішили скористатися давньою китайською традицією — наклали на себе руки. Каміння й уламки дощок, падаючи з неба поранили багатьох мусульман. Одначе все сталося так, як і передбачала Арслан-киз. Ще до вечора Нове Місто було взяте. Звичайно, не обійшлося без жертв, але в таких випадках без них не буває.

Оволодівши Новим Містом, Сулейман-бек і Арслан-киз вирішили якнайшвидше спорядити й направити військо на підмогу Учтурфану. Після ретельної дводенної підготовки Гульджемал разом з великим загоном вирушила з Кашгару. Як тільки надійшла звістка про те, що мусульмани оволоділи Новим Містом, а тепер прямують на Учтурфан, китайці зняли облогу й відступили. Учтурфан вільно зітхнув.

Невдовзі з Коканда в Кашгар прибув Гази Якуб-бек, а з ним ще кипчацькі й узбецькі богатирі. Почалося відновлення ханства.

Переклав Віктор Гуменюк